

O SISTEMU I NORMI U STANDARDNOM JEZIKU

VLADIMIR ANIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 801:808.61/.62-1

0.1. Kronika normiranja hrvatskosrpskoga // srpskohrvatskoga // hrvatskoga ili srpskoga jezika ima dugo vrijeme za sobom i konkretan rezultat koji vidimo kao ustaljen, stabilan, normiran i društveno postavljen jezik (Danas nam se čini daljim nego što objektivno jest vrijeme kad je naš jezik tek prodirao u školu i sudnicu). Ali uz kroniku normiranja ispisala se i kronika minimaliziranja problema, miješanja tipova znanja i nedovoljnosti u shvaćanjima standarda i književnog jezika samoga.

Kad razgovaramo o našem književnom jeziku, suočavamo se s mišljenjem — koje inače ne dijelimo — da je takav razgovor ograničen krajnjom osjetljivošću same teme. S obzirom na to da nam dospjele ideje u serbokroatistici daju pravo na optimizam, izložit ćemo moguć pogled na sistem, normu (i realizaciju) u književnom jeziku.

0.2. Historijski, imamo mnogo uvida u to kako se naš jezik individualizira prema genetski srodnim jezicima (aspekt iz jezika samih). Jednako imamo uvida u to kako se naš jezik, na raznim terenima, bori za emancipaciju od većih jezika kao instrumenata jače kulture ili politike ili obojega (aspekt izvan jezika). Ipak ne uočavamo dovoljno da naš jezik ne ostaje po strani od nekih stereotipa u odnosima među jezicima. Tako se mali slavenski jezici počinju određivati jedan prema drugome sa sve izrazitijom normativnošću.¹ Ta normativnost neće biti određena samim postojanjem jezika i postojećim realizacijama. To će biti normativnost selektivna, individualizacije »na kojima se radi«.²

¹ Odnos talijanski-slovenski-hrvatski u Istri početkom stoljeća dotakao sam u radu »Poticajnosti Mirkovićevih misli i svjedočenja o jeziku«, Zbornik *Susreti na dragom kamenu*, Pula 1983.

² Formulacija je Fishmanova, prema prijevodu *Sociologija jezika*, Sarajevo 1978. — Nezavisno od toga valja reći da se u mnogim dokazivanjima, savjetima o jeziku ili stilskim ocjenama (koja su inače opteretila razmišljanje o normativi, a i normu samu) radilo o *miješanjima dvaju sistema*. Npr. u vezi s pridjevom *nepopravim: nepopravljiv* (A. Belić — staroslavenski srpskohrvatski) ili u vezi s deklinacijom *Maček — Mačka: Mačeka* (S. Ivšić — kajkavski: štokavski). Ovo spominjemo kao poznatije primjere i s obzirom na posredne i neposredne utjecaje.

0.3. U najopćenitijem krokiu ocrtavaju se — unutar našega jezika — varijantne prakse ili realizacije norme. S obzirom na sastav stanovništva po republikama, one nisu nacionalne, mada se taj aspekt problema ne može ni predvidjeti ni zanemariti.

Budući da ne bismo smatrali operativnim ovo izlaganje usmjeriti k apstraktnijim željama u vezi sa činjenicama, razmotrit ćemo činjenice s gledišta na koje smo se obavezali naslovom.

1.0. Serbokroatistička teorija književnog jezika (teorija do koje dolazimo promišljanjem ovoga konkretnog jezika) stekla je naučni status. Ako o naučnom i znanstvenom statusu proučavanja našega jezika nema sumnje, onda to mora značiti da je bavljenje književnim jezikom ušlo u razdoblje *metode* i izišlo iz razdoblja prepoznavanja, kolekcioniranja i prezentiranja pred svijetom svoga materijala, posla tako cijenjenog u okviru disciplina i područnih znanja koja su uglavnom u granicama kulture i erudicije. To će dalje značiti — prevedeno izravno u naše termine — da u normativi historijsko-etimološki i dijalektološki razlozi ne mogu prevladati *zakonitosti književnoga jezika* prevedene u pravilu.

1.1. Danas se rukuje terminima *sistem* i *norma* (i *realizacija*). Ako uspostavimo način mišljenja u tim terminima, možemo raditi na konkretnom materijalu, što za bavljenje normativom ima prvorazrednu važnost.

Naš jezik prepoznajemo (i lučimo od drugih jezika) po onome što je u njemu nezaobilazno, čega bi narušavanje diralo u sam njegov identitet: *sistem*. Sistem se ostvaruje na fonološkom, morfološkom i sintaktičkom planu, čemu se prilagođuje i leksički materijal (u smislu distribucije fonema,³ fonetike i fonologije, akcenta, morfologije i rekcije). U smislu *funkcije* to bi značilo: ono što u jeziku *može* ili ne može biti ostvareno. *Normom* moramo zvati ono što je prihvaćeno kao pravilno u književnom jeziku. U smislu *funkcije* to bi značilo: ono kako sve *mora* biti ostvareno. *Realizaciju* ćemo shvatiti kao konkretum jezika u skladu sa sistemom i normom, često izborom iz norme. U smislu *funkcije* to bi značilo: *ono* kako se konkretno *ostvaruje*.

Ne sumnjamo da će te veličine proći temeljitiju interpretaciju u teoriji, ali se i sada može reći da one stoje u dijalektičkoj vezi, da stoje u vezama uzroka i posljedica, jedna na drugu djeluju i pokazuju veću ili manju otvorenost. To će pokazati neki jednostavni primjeri iz problematike književnog jezika.

2.1. Riječi *ubojstvo* i *ubistvo* raširene su u govoru («kako se sve govori») i nekako su terenski raspoređene po velikom dijelu hrvatsko-srpskog jezičnog područja. Ova je informacija površna, ali i da je temeljita (da je nalazimo u specijalnom atlasu) ne bi po sadržaju bila dru-

³ Ako je probijeno pravilo o jedino mogućim završnim skupovima u riječi, drugo se mora uspostaviti. Ono leži negdje dublje nego u činjenici da je prvo narušeno. Naime, ne možemo očekivati na kraju riječi npr. skupove sš, gž itd.

gačija: to je dijalektološka informacija. Ako pođemo od književnoga jezika, onda sistem vidimo u prijevojnomo stupnju *i//oj*, a motivaciju kao *ub (i//oj) (ti)+stvo*. Sistem, dakle, pruža dvojaku mogućnost, realizacija nije zatvorena, norma polarizira mogućnosti sistema i — ne treba previdjeti — unutar književnoga jezika djeluje na takvu realizaciju.⁴

2.2. Vokativ od *pas* može po sistemu glasiti (uz sinkretizam $V=N$) *pse//psu* (djeluje sinhronijsko pravilo o distribuciji) s motivacijom *p (Ø//a) s (Ø)+e//u*. Realizacije se jedva potvrđuje (i primjeri koje smo našli uz samo jedan u Rječniku MS reprodukcije su pejorativa iz govornog jezika — *pas* se doziva imenom), norma je otvorena prema mogućnostima sistema, dijalektološka informacija o drugim realizacijama (*pasu*) nema važnosti za književni jezik. Ovdje ćemo govoriti o otvorenosti sistema i otvorenosti norme, a o restriktivnosti (zatvorenosti — u pomanjkanja izraza) realizacije.

2.3. U kodifikaciji (Pravopis MH—MS 1960) stoji da D jedn. od *marka* glasi *marki*, a G mn. *maraka*; od *čarka* D jedn. *čarci*, G mn. *čarki*; od *štirka* D jedn. *štirci//štirki*, G mn. izostaje iz informacije. Ovdje shvaćamo da je sistem otvoren, a kodifikacija (stroži oblik norme) impresionistički ili iskustvom (?) slijedi realizaciju, sasvim je nedosljedna i ujedno nepotrebno rigidna.

2.4. Sinonimi *jedanput (jedan (Ø)+put (Ø)+(Ø))* i *jedared (jeda (n//Ø)+red (Ø)+(Ø))* jednako su zasnovani u sistemu, norma je jednako otvorena u tom smislu kako ih bilježi i opisbje. Realizacija, dorečeni, drugi oblik, barem u jednoj varijanti, nema kao općejezični i neutralan. U terminologijama i tekstovima upravljenima na neutralnu informativnost (kao što su udžbenici) drugi oblik se ne nalazi, što će se odraziti na opis u normi.

2.5. U jednom od postojećih važećih pravopisa zabilježen je oblik *ugnjezditi se* (u Pravopisu MH—MS 1960. *ugnijezditi se*). To dolazi vjerojatno iz shvaćanja da se na jednom području koje normativno »pokri-va« jedan priručnik može pisati, ili da treba pisati, onako kao što se govori (ako tako kaže dijalektološka informacija). U normu i kodifikaciju ušla je pojedinost koje nije bilo. Ona probija sistem, jer narušava pravilo koje glasi: *Jat se ne krati kad se glagol tvori od imenskog dijela*.

2.6. U ijekavskom i ekavskom izgovoru komparativ ima nastavak *-iji (krupan — krupniji)*, oblici zamjenica glase *tih, ovih*, zamjeničke promjene pridjeva *dobrim*, imperfekt ima nastavak *-ijah (vezijah)*, a odrični oblici glase *nisam* itd. Historijsko-etimološka informacija o jat na tim mjestima i potvrde iz dijalekata i pisaca (*krupneji, nesam*) ne mijenjaju pravila suvremenoga standardnoga jezika ni specifičnu funkciju markiranih oblika (*ovijeh, nijesam*) i ne uspostavljaju »ravnotežu« ni u normi ni u realizaciji između varijeteta (*nesam : nisam : nijesam*). Norma je »otvorena«, sadrži ekspresivno (*nijesam, ovijeh*), realizacija je jed-

⁴ U tendencijama kao u bilj. 3 realizacija djeluje na sistem pod utjecajem (posredstvom) norme.

nako u skladu sa sistemom. Ni jedna ni druga ne nastaju anarhičnim mišljanjima štokavskih izgovora.

3.0. Time smo ušli u probleme metode kao osnovnog polazišta u normativi književnoga jezika, zbog čega nam se činilo umjesnim sadašnje vrijeme rada na književnom jeziku nazvati *vremenom metode*. U ukupnosti planova književnog jezika — elaboriranih kao njegova autonomna svojstva — jedinice jezika shvaćat ćemo kao individualne, stilske i dijalekatsko-teritorijalne onda kada one to jesu. Ali ne vidimo perspektivu u tome da se te materice same po sebi uzimlju kao odlučne u normativi. To će nedvosmisleno značiti da je plodan rad na normativi moguć jedino kao specijalistički zadatak koji traži poznavanje unutrašnjih zakonitosti književnoga (standardnog) jezika. Naravno, u tom specijalističkom poslu (koji traži i tehniku struke) nemoguće se je odreći pomoći i podataka koje pružaju drugi tipovi znanja.

3.1 Ovi uvidi mogu pomoći razumijevanju različitih postojećih stavova u kulturi književnog jezika i različitih tipova kulture književnog jezika, koji mogu biti tumačeni kao odraz kulturnih prilika u prošlosti i potreba u sadašnjosti. Bez obzira na to kako se raspoređuju »geografski«, ti tipovi kulture mogu se po sadržaju naznačiti — uvjetno i možda samo za ovu priliku — kao odnos *pretežite normative* (strožega gramatiziranja u realizaciji, sistematičnije terminologije itd.) s jedne strane i *kulture jezika* uzeto široko (stila, frazeologije) s druge strane. Iako to nije tako jednostavno, očito je unutar našega jezika upravo takvo strujanje (razmjena) — barem u dva smjera. Ono, međutim, izmiče našem oku, naviklu da gleda takve pojave na istoj razini jezika, uglavnom kao razmjene, usvajanja i »prodiranja« na planu leksika.

3.2. Ovo naše razmatranje ne može računati na to da riješi jedan od problema književnoga jezika zauvijek. Ali ono je prožeto nadom da će pridonijeti problemiziranju normative našega jezika — jezika koji je standardni oblik štokavskoga dijalekta i, naravno, jezika čiji identitet i integritet smatramo objektivnom datošću (koju nemamo prava smatrati proizvodom bilo čijega rada ni upisati bilo kome u zaslugu).

VON SYSTEM UND NORM IN DER SERBOKROATISCHEN STANDARDSPRACHE

(Zusammenfassung)

Die serbokroatische Sprache wird im Licht des Systems (das, was innerhalb der Sprache verwirklicht werden kann), der Norm (wie das verwirklicht werden muss) und der Realisierung (wie es innerhalb der Norm verwirklicht wird) betrachtet. Diese Kategorien stehen im Zusammenhang und werden voneinander durchdrungen. Gleichzeitig zeigen sie verschiedene Absorptions- und Restriktionsfähigkeiten.

In dem Standard müssen die historisch-ethymologischen und dialektologischen Gründe vor den innerhalb der Schriftsprache vorhandenen Regelungen zurücktreten.